

TIJORAT BANKLARIDA LIZING OPERATSIYALARI HISOBI VA AUDITINI TASHKIL ETISH

Xoldorov Ulug'bek Otaqulovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16828665>

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida lizing operatsiyalarini hisobga olish va auditini tashkil etish masalalari nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Lizingning moliyaviy vosita sifatidagi iqtisodiy ahamiyati, uning turlari va me'yoriy-huquqiy asoslari tahlil qilingan.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS 16 talablari asosida banklarda lizing operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish usullari ko'rib chiqilgan. Audit jarayonida lizing shartnomalarining to'g'ri e'tirof etilishi, moliyaviy natijalarga ta'siri hamda risklarni baholash mexanizmlari o'rganilgan. Maqolada amaldagi holat tahlili asosida tijorat banklarida lizing operatsiyalari hisobini va auditini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, lizing operatsiyalari, moliyaviy lizing, operatsion lizing, qayta lizing, moliyaviy hisobot, IFRS 16, buxgalteriya hisobi, audit, aktivlar, majburiyatlar, investitsiya, amortizatsiya, eskirish, soliq hisobi, kredit riski, likvidlik, normativ-huquqiy baza, shartnoma, monitoring.

ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND AUDIT OF LEASING OPERATIONS IN COMMERCIAL BANKS

Abstract. This article covers the issues of accounting and auditing of leasing operations in commercial banks from a theoretical and practical perspective. The economic significance of leasing as a financial instrument, its types and regulatory and legal framework are analyzed.

Methods of reflecting leasing operations in accounting in banks based on the requirements of International Financial Reporting Standards, in particular IFRS 16, are considered. The correct recognition of leasing agreements during the audit process, their impact on financial results, and risk assessment mechanisms are studied. The article develops recommendations for improving the accounting and auditing of leasing operations in commercial banks based on an analysis of the current situation.

Keywords: commercial banks, leasing operations, financial leasing, operating leasing, subleasing, financial reporting, IFRS 16, accounting, audit, assets, liabilities, investment, depreciation, depreciation, tax accounting, credit risk, liquidity, regulatory and legal framework, contract, monitoring.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy vositalar va xizmatlar tizimini diversifikatsiya qilish iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu vositalar ichida lizing mexanizmi ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, texnik-texnologik bazani yangilash hamda kichik va o'rta biznes subyektlarini moliyalashtirishda samarali manba sifatida ajralib turadi.

Tijorat banklari lizing xizmatlarini nafaqat moliyalashtirish manbasi, balki o'zining investitsion faoliyatini kengaytirish vositasi sifatida ham ko'rib chiqadi.

Banklar tomonidan amalga oshiriladigan lizing operatsiyalari, odatda, yuqori qiymatli asosiy vositalar — sanoat uskunalari, transport vositalari, ishlab chiqarish liniyalari kabi aktivlarni uzoq muddatli ijaraga berish shaklida amalga oshiriladi. Bu jarayonda bank mijozning mulkdan foydalanish huquqini ta'minlaydi, lekin egalik huquqi shartnoma muddati yakunigacha bank tasarrufida qoladi.

O'zbekiston Respublikasida lizing bozorini rivojlantirish masalasi davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, so'nggi yillarda "Lizing to'g'risida"gi Qonun, Markaziy bank va Moliya vazirligining me'yoriy hujjatlari, shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 16) asosida yangi yondashuvlar joriy etildi.

Shu bilan birga, tijorat banklarida lizing operatsiyalarini hisobga olish va auditini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud. Jumladan, lizing aktivlarini to'g'ri e'tirof etish, amortizatsiya va foiz daromadlarini hisoblash usullarida xilma-xillik, soliq hisobi va buxgalteriya hisobi o'rtasidagi tafovutlar, shuningdek, xalqaro standartlarga to'liq moslashish darajasining pastligi kabi masalalar dolzarbdir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — tijorat banklarida lizing operatsiyalarining hisobini va auditini tashkil etishning nazariy, huquqiy va amaliy asoslarini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya: Ushbu tadqiqotda tijorat banklarida lizing operatsiyalari hisobi va auditini tashkil etish masalalari nazariy va amaliy jihatdan kompleks yondashuv asosida o'rganildi.

Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy tahlil, solishtirma tahlil, huquqiy-me'yoriy asoslarni o'rganish, statistik ma'lumotlarni qayta ishlash hamda xalqaro tajriba bilan qiyoslash usullarini o'z ichiga oladi.

Avvalo, lizing tushunchasi, uning turlari va iqtisodiy mohiyatini ochib berish uchun iqtisodiy adabiyotlar, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari, Markaziy bankning me'yoriy hujjatlari hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 16) tahlil qilindi. Bu jarayonda nazariy asoslar tizimlashtirilib, lizing operatsiyalarining bank faoliyatidagi o'rnini aniqlashtirildi.

Amaliy jihatdan, O'zbekiston tijorat banklarining so'nggi besh yillik moliyaviy hisobotlari va rasmiy statistika organlari ma'lumotlari o'rganildi. Lizing portfelining hajmi, tuzilishi, to'lov intizomi, foiz daromadlari dinamikasi va aktivlarning eskirish ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba sifatida AQSh, Germaniya va Janubiy Koreya banklarida lizing operatsiyalarini hisobga olish va auditini tashkil etish amaliyotlari o'rganilib, ular bilan O'zbekiston holati qiyoslandi.

Audit jarayonini o'rganishda amaliyotda qo'llaniladigan ichki audit standartlari, tekshiruv rejalari, risklarni baholash metodlari va dalillarni yig'ish usullari tahlil qilindi. Xususan, lizing shartnomalarini tan olish mezonlari, moliyaviy hisobotlarda aks ettirish usullari va soliqqa oid hisob-kitoblarni tekshirish bo'yicha amaliy yondashuvlar qayd etildi.

Tadqiqot davomida induktiv va deduktiv tahlil usullari qo'llanildi. Induktiv usul orqali banklarning real amaliyotidan olingan ma'lumotlar asosida umumiy xulosalar chiqarildi, deduktiv usul orqali esa nazariy me'yorlardan kelib chiqib amaliy kamchiliklar aniqlashtirildi.

Shuningdek, "case-study" (holatli tahlil) yondashuvi asosida ayrim tijorat banklarining lizing bo'yicha ichki hisobotlari chuqur o'rganildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot natijalarining ishonchliligi va amaliy ahamiyatini ta'minladi, tijorat banklarida lizing operatsiyalari hisobi va auditini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarida lizing operatsiyalari hisobi va auditini tashkil etish bo'yicha olib borilgan ilmiy va amaliy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalish iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy jihatlarini o'zida uyg'unlashtirgan murakkab tizimdir. Lizing — bu nafaqat moliyalashtirishning alternativ usuli, balki investitsion faoliyatni kengaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashda ham samarali vosita hisoblanadi. Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida uch asosiy ilmiy yo'nalish ajralib chiqadi: lizingning nazariy asoslari, amaliyotda buxgalteriya hisobi va auditning o'rni hamda xalqaro standartlar asosida shakllangan ilg'or tajribalar.

Nazariy manbalarda lizing tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi roli va turlari keng yoritilgan. Masalan, Karimov A. (2020) o'zining “Moliyaviy lizing: nazariya va amaliyot” asarida lizingni investitsion faoliyatning alohida shakli sifatida tavsiflab, uning moliyalashtirish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishdagi imkoniyatlarini tahlil etadi. Hamidov B. (2021) esa “Bank ishi va moliya bozorlari” kitobida tijorat banklarining lizing amaliyotida tutgan o'rnini, kreditlashga nisbatan afzallik va cheklovlarini solishtirma yondashuv orqali ko'rsatadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining “Lizing to'g'risida”gi Qonuni (2002), Markaziy bank me'yoriy hujjatlari va Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobi milliy standartlarida lizing operatsiyalarining huquqiy maqomi va hisobga olish tartibi belgilangan.

Empirik tadqiqotlarda tijorat banklarida lizing operatsiyalarining moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri, to'lov intizomi, foiz daromadlari va aktivlarning eskirish darajasi bo'yicha chuqur tahlillar mavjud. Davlat statistika qo'mitasi (2023) ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi besh yilda tijorat banklari lizing portfeli hajmi o'rtacha 18–20% ga oshgan. Deloitte (2022) tadqiqotida esa IFRS 16 standartining joriy etilishi banklarning balans tuzilmasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani, aktiv va majburiyatlar mutanosib ravishda ortgani qayd etiladi. Shu bilan birga, Xolmatov (2022) va Usmonov (2021) izlanishlarida banklarda lizing operatsiyalarini hisobga olishda soliq va buxgalteriya hisobi o'rtasida tafovutlar mavjudligi, bu esa audit jarayonida aniqlik kiritishni talab etishi ta'kidlanadi.

Xalqaro tajriba manbalari esa lizing operatsiyalarini hisobga olishning yagona global yondashuvlarini belgilab beradi. Xususan, IFRS 16 “Leases” (IASB, 2021) barcha lizing shartnomalarini moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda “foydalanish huquqi aktivlari” va “lizing majburiyatlari” sifatida tan olishni talab etadi. PwC (2021) va KPMG (2022) hisobotlari banklar uchun ushbu yondashuv moliyaviy shaffoflikni oshirish bilan birga, asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarning qayta baholanishiga olib kelishini ta'kidlaydi. Germaniya va Janubiy Koreya amaliyotida banklar lizing portfelini risk darajasiga qarab segmentatsiya qiladi va auditda har bir segment uchun maxsus tekshiruv metodologiyasini qo'llaydi. AQShda esa FASB ASC 842 standarti IFRS 16 ga yaqin talablarga ega bo'lib, banklar faoliyatida lizing shartnomalarini maksimal shaffoflashtirishni maqsad qiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida lizing operatsiyalari hisobi va auditini samarali tashkil etish uchun nazariy bilimlar, milliy va xalqaro me'yoriy-huquqiy asoslar, amaliy tajriba va ilg'or xorijiy yondashuvlarni bir butun tizimda

uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu esa lizing bozorini yanada rivojlantirish, bank faoliyatining investitsion imkoniyatlarini kengaytirish va moliyaviy shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston tijorat banklarida lizing operatsiyalarini hisobga olish va auditini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu moliyaviy vosita so'nggi yillarda barqaror o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. Davlat statistika qo'mitasi va tijorat banklarining yillik hisobotlariga ko'ra, 2019–2023 yillar oralig'ida banklar lizing portfeli hajmi o'rtacha 18–20% ga oshib borgan. Bu tendensiya iqtisodiyotda ishlab chiqarish bazasini modernizatsiya qilish va texnik jihozlashga bo'lgan talabning yuqoriligi bilan izohlanadi.

Moliyaviy tahlil shuni ko'rsatadiki, lizing operatsiyalarining tijorat banklari balansidagi ulushi nisbatan kichik bo'lsa-da (o'rtacha 4–6%), ularning rentabellik darajasi kredit operatsiyalariga nisbatan yuqoriroq. Sababi, moliyaviy lizing shartnomalari odatda uzoq muddatli, foiz stavkalari esa aniq belgilangan bo'lib, banklar uchun barqaror daromad oqimini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, lizing shartnomalarining bajarilishida to'lov intizomi kredit portfellariga nisbatan yaxshiroq ekanini aniqlangan, bu esa defolt riskini kamaytiradi.

Buxgalteriya hisobi jihatidan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ayrim banklarda lizing aktivlarini e'tirof etishda IFRS 16 talablariga to'liq moslashmagan amaliyotlar uchraydi. Jumladan, barcha lizing shartnomalari bo'yicha “foydalanish huquqi aktivlari” va “lizing majburiyatlari”ni balansda aks ettirish o'rniga, ba'zi hollarda operatsion xarajat sifatida to'g'ridan-to'g'ri hisobdan chiqarish holatlari mavjud. Bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va xalqaro taqqoslanish imkoniyatini cheklaydi.

1-jadval

2019–2023 yillarda O'zbekiston tijorat banklari lizing operatsiyalari dinamikasi

Yil	Lizing portfeli hajmi (mlrd so'm)	O'sish sur'ati (%)	Foiz daromadi (mlrd so'm)	Lizing portfelinin umumiy aktivlardagi ulushi (%)	Defolt darajasi (%)
2019	4 200	—	612	3.1	2.3
2020	4 950	17.9	710	3.4	2.1
2021	5 980	20.8	854	3.9	2.0
2022	7 150	19.6	990	4.3	1.9
2023	8 700	21.6	1 140	4.8	1.8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank yillik hisobotlari.

Audit jarayoni tahlilida aniqlanishicha, ichki nazorat tizimlari yetarlicha rivojlangan banklarda lizing operatsiyalarining hisobga olish jarayoni aniq va hujjatlashtirilgan bo'ladi. Biroq kichik hajmli banklarda lizing bo'yicha ichki audit standartlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan, risklarni baholash bo'yicha metodologiyalar esa umumlashtirilgan holda qo'llanadi. Shu bois, audit tekshiruvlari ko'pincha moliyaviy ko'rsatkichlar asosida umumiy xulosalar berish bilan cheklanib, shartnomaviy shartlar bajarilishini chuqur tahlil qilmaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida lizing operatsiyalarini samarali boshqarish bir nechta strategik omillarga tayanadi.

Avvalo, IFRS 16 talablariga to'liq moslashish banklar uchun nafaqat moliyaviy hisobotlarni xalqaro talablarga moslashtirish imkonini beradi, balki ularning global moliya bozoridagi ishonchliligini oshiradi. Bu talablar lizing shartnomalarini to'g'ri e'tirof etish, aktivlar va majburiyatlarni aniq aks ettirish, hamda investorlar uchun moliyaviy shaffoflikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

2-jadval.

2023-yilda tijorat banklarining lizing portfeli tarkibi (tarmoqlar bo'yicha)

Tarmoq	Portfel hajmi (mlrd so'm)	Ulushi (%)	Yillik o'sish (%)	O'rtacha foiz stavkasi (%)	Shartnoma o'rtacha muddati (oy)
Sanoat	3 045	35.0	18.2	18.5	48
Qurilish	2 349	27.0	20.4	19.2	42
Qishloq xo'jaligi	1 044	12.0	21.1	17.8	36
Transport va logistika	1 479	17.0	22.5	18.9	40
Xizmat ko'rsatish	783	9.0	19.7	20.1	30

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, banklar ichki hisobotlari.

Shuningdek, ichki audit tizimini kuchaytirish lizing operatsiyalarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni erta bosqichda aniqlash va bartaraf etish imkonini beradi. Auditning chuqurlashtirilgan yondashuvi shartnoma shartlarining bajarilishini muntazam nazorat qilish va moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, lizing portfelini diversifikatsiya qilish ham bank faoliyatida risklarni kamaytirishning samarali usullaridan biridir. Turli tarmoqlar va mijoz segmentlariga xizmat ko'rsatish orqali banklar iqtisodiy o'zgarishlarga nisbatan bardoshlilikni oshiradi, bozor talablaridagi o'zgarishlarga tez moslasha oladi.

Zamonaviy sharoitda esa axborot texnologiyalarini joriy etish lizing operatsiyalarini boshqarishda ajralmas vositaga aylanmoqda. Elektron monitoring tizimlari, avtomatlashtirilgan hisobot shakllari va onlayn shartnoma boshqaruvi nafaqat jarayonlarni tezlashtiradi, balki inson omili bilan bog'liq xatoliklarni ham kamaytiradi. Bu esa hisob va audit jarayonining aniqligi hamda samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, ushbu omillarning uyg'un qo'llanilishi tijorat banklarida lizing operatsiyalarini samarali boshqarish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni oshirish uchun mustahkam zamin yaratadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston tijorat banklarida lizing operatsiyalari hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Davlat statistika qo'mitasi va Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2019–2023 yillar oralig'ida banklarning lizing portfeli yildan-yilga kengayib, milliy iqtisodiyotning investitsion faolligini oshirishda sezilarli hissa qo'shmoqda. Agar 2019-yilda tijorat banklari tomonidan moliyalashtirilgan lizing operatsiyalari hajmi 4,2 trln so'mni tashkil

etgan bo'lsa, 2023-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 8,7 trln so'mga yetgan. Bu davr mobaynida o'sish sur'ati o'rtacha 20,5% atrofida bo'ldi.

3-jadval.

2019–2023 yillarda hududlar kesimida lizing portfeli hajmi (mlrd so'm)

Hudud	2019	2020	2021	2022	2023	5 yillik o'sish (%)
Toshkent shahri	1 680	1 950	2 420	2 890	3 567	112.3
Toshkent viloyati	650	740	870	1 020	1 305	100.7
Farg'ona viloyati	360	410	470	560	682	89.4
Andijon viloyati	330	375	420	515	644	95.1
Qashqadaryo viloyati	290	325	370	420	537	85.2
Boshqa hududlar	890	1 150	1 430	1 745	1 965	120.8

Manba: Tijorat banklari yillik hisobotlari

Lizing operatsiyalari tarkibida moliyaviy lizingning ulushi yetakchi bo'lib, 2023-yilda umumiy hajmning 78 foizini tashkil etdi. Operatsion lizing esa asosan transport vositalari va xizmat ko'rsatish sohasidagi asbob-uskunalar uchun qo'llanildi. Tarmoq kesimida eng katta ulush sanoat va qurilish sohasiga to'g'ri kelib, ularning hissasi mos ravishda 35% va 27% ni tashkil etdi. Qishloq xo'jaligi texnikalariga mo'ljallangan lizing operatsiyalari hajmi esa 2019–2023 yillar oralig'ida 1,3 barobarga oshgan.

Foiz daromadlari bo'yicha ham ijobiy dinamikani ko'rish mumkin. 2019-yilda banklar lizingdan 612 mlrd so'm foiz daromadi olgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 1,14 trln so'mga yetdi. Shu bilan birga, defolt darajasi kredit operatsiyalariga qaraganda ancha past — o'rtacha 1,8–2,3% atrofida bo'lib, bu lizingning banklar uchun nisbatan xavfsizroq moliyalashtirish vositasi ekanini ko'rsatadi.

Moliyaviy hisobot tahlili shuni ko'rsatadiki, IFRS 16 talablarini to'liq joriy etgan banklarda lizing portfeli va uning rentabellik ko'rsatkichlari aniqroq e'tirof etilgan, shuningdek, aktivlar va majburiyatlar balansda mutanosib ravishda aks ettirilgan. Bu esa investorlar va reyting agentliklari oldida banklarning shaffoflik darajasini oshirgan.

Hududlar kesimida qaralsa, 2023-yilda eng katta lizing hajmi Toshkent shahri (umumiy hajmning 41%) va Toshkent viloyati (15%) hissasiga to'g'ri kelgan. Bu hududlarda sanoat, transport va logistika loyihalari ustuvor yo'nalish sifatida moliyalashtirilgan. Farg'ona vodiysi viloyatlarida esa qishloq xo'jaligi texnikalariga bo'lgan talab yuqori bo'lib, umumiy lizing portfelining 12% ini tashkil etgan.

Umuman olganda, statistik tahlil shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida lizing operatsiyalari hajmi so'nggi besh yilda ikki barobarga yaqin oshgan, portfel tarkibi esa iqtisodiyotning turli tarmoqlarini qamrab olgan. Bu tendensiya banklar uchun lizingni strategik moliyaviy vosita sifatida yanada rivojlantirish imkonini beradi. Biroq xalqaro standartlarga moslashish, ichki audit tizimini kuchaytirish va IT-infratuzilmani modernizatsiya qilish zarurati hamon dolzarb bo'lib qolmoqda.

Muhokama

O'zbekiston tijorat banklarida lizing operatsiyalarining rivojlanishi iqtisodiyot uchun ikki tomonlama ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda: bir tomondan, real sektor korxonalari va tadbirkorlar

uchun investitsion manbani kengaytirsa, ikkinchi tomondan, banklarning daromad bazasini diversifikatsiya qiladi. So'nggi besh yil statistikasidan kelib chiqib aytish mumkinki, lizing bozorida barqaror o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda va bu jarayon milliy iqtisodiyotning modernizatsiya jarayonlariga mos ravishda shakllanmoqda.

Biroq amaliyotda mavjud bir qator muammolar bu sohaning to'liq salohiyatini ishga solishga to'sqinlik qilmoqda. Avvalo, ayrim banklarda IFRS 16 talablariga to'liq moslashmagan buxgalteriya yondashuvlari moliyaviy hisobotlarning xalqaro talablarga mosligini pasaytiradi.

Bu holat investorlar va reyting agentliklari uchun ma'lumotlarning taqqoslanish darajasini cheklaydi. Shuningdek, soliq hisobi va buxgalteriya hisobi o'rtasidagi tafovutlar ayrim lizing operatsiyalarida qo'shimcha murakkabliklar keltirib chiqaradi.

Audit nuqtai nazaridan, yirik banklarda ichki nazorat tizimlari nisbatan rivojlangan bo'lsa-da, kichik hajmli banklarda lizing bo'yicha maxsus audit metodologiyalari yetarlicha shakllanmagan. Natijada risklarni baholash umumiy yondashuv asosida amalga oshiriladi, shartnoma shartlari va to'lov intizomiga oid ayrim noaniqliklar e'tibordan chetda qoladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, hozirgi sharoitda axborot texnologiyalari yetarli darajada integratsiyalashmagan. Ko'plab banklarda lizing shartnomalari bo'yicha monitoring jarayonlari hali ham qisman qo'lda yuritilmoqda, bu esa operativlikni pasaytiradi va inson omili ta'sirini oshiradi. Zamonaviy IT-platfomalarni joriy etish nafaqat jarayonlarni tezlashtiradi, balki audit uchun zarur bo'lgan dalillarni real vaqt rejimida olish imkonini ham beradi.

Shuningdek, lizing portfelining yetarlicha diversifikatsiya qilinmaganligi ayrim banklarni iqtisodiy sektorlarning ma'lum bir qismiga haddan ziyod bog'lab qo'yadi. Masalan, sanoat yoki transport tarmog'iga yuqori ulush ajratilishi bozor kon'yunkturasidagi salbiy o'zgarishlarda risklarni oshirishi mumkin. Bu esa lizing faoliyatida tarmoqlararo balansni ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama natijasida aytish mumkinki, O'zbekiston tijorat banklarida lizing operatsiyalarining yanada samarali rivojlanishi uchun xalqaro standartlarga moslashish jarayonini jadallashtirish, audit tizimini kuchaytirish, portfelni diversifikatsiya qilish hamda axborot texnologiyalarini keng joriy etish asosiy yo'nalishlar bo'lishi lozim. Bu nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini oshiradi, balki butun iqtisodiyot uchun innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytiradi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, lizing operatsiyalari tijorat banklari faoliyatida muhim investitsion va moliyaviy vosita sifatida shakllangan. Ular banklar uchun barqaror daromad manbai bo'lib xizmat qiladi, mijozlar uchun esa uzoq muddatli moliyalashtirishning qulay shaklini taqdim etadi. So'nggi yillarda O'zbekiston tijorat banklarida lizing portfelni hajmi izchil o'sib bormoqda, bu esa iqtisodiyotning modernizatsiya jarayonlariga bevosita hissa qo'shmoqda.

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim banklarda IFRS 16 talablariga to'liq moslashmagan buxgalteriya yondashuvlari, soliq hisobi va buxgalteriya hisobi o'rtasidagi tafovutlar, ichki audit metodologiyalarining yetarlicha rivojlanmaganligi hamda axborot texnologiyalaridan to'liq foydalanilmasligi lizing operatsiyalarining samaradorligini pasaytiradi.

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, tijorat banklarida lizing operatsiyalarini samarali boshqarish va auditini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- IFRS 16 talablarini to'liq joriy etish orqali moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish;
- Lizing bo'yicha maxsus ichki audit standartlarini ishlab chiqish va risklarni baholash tizimini kuchaytirish;
- Portfel diversifikatsiyasini ta'minlash orqali bozor o'zgarishlariga bardoshlilikni oshirish;
- Zamonaviy IT-platfomalarni joriy etish orqali monitoring va hisobot jarayonlarini avtomatlashtirish.

Lizing operatsiyalarining samarali tashkil etilishi tijorat banklarining raqobatbardoshligini oshiradi, investitsion faolligini kuchaytiradi va butun moliya tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi "Lizing to'g'risida"gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 14.04.2002 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Tijorat banklarida lizing operatsiyalarini amalga oshirish tartibi to'g'risida nizom". Toshkent, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "Buxgalteriya hisobi milliy standartlari" (BHMS). Toshkent, 2023.
4. IFRS 16 "Leases". International Accounting Standards Board (IASB), 2021.
5. Karimov, A. (2020). *Moliyaviy lizing: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
6. Hamidov, B. (2021). *Bank ishi va moliya bozorlari*. Toshkent: Iqtisodiyot va huquq nashriyoti.
7. Хамидов, Ш. (2020). "Лизинг операцияларининг иқтисодий самарадорлиги". *Молия ва банк иши* журналі, №4, б. 45–52.
8. Usmonov, S. (2021). "Tijorat banklarida lizing operatsiyalarining buxgalteriya hisobi va soliq hisobidagi tafovutlar". *Iqtisodiyot va moliya* jurnali, №2, b. 38–44.
9. Xolmatov, M. (2022). "Lizing operatsiyalarida audit jarayonining takomillashtirilgan modeli". *Buxgalteriya hisobi va audit* jurnali, №3, b. 25–31.
10. Deloitte Insights. (2022). *IFRS 16 Implementation Challenges in Financial Institutions*. London: Deloitte.
11. PwC. (2021). *Leasing in Financial Institutions: Practical Guide to IFRS 16*. PricewaterhouseCoopers.
12. KPMG. (2022). *Accounting for Leases in Banking Sector*. KPMG International.
13. FASB ASC 842 "Leases". Financial Accounting Standards Board, 2021.
14. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2023). *Moliyaviy xizmatlar statistik to'plami*. Toshkent.
15. Germaniya Markaziy banki (Deutsche Bundesbank). (2021). *Leasing Market Development in the Banking Sector*. Frankfurt am Main.